

O'QUVCHILARNING KOMMUNIKATIV SAVODXONLIGINI TA'MINLASHDA DARS MATERIALLARINI TANLASH

Kenjayev Shavkatjon Xusanovich

Guliston davlat universiteti

“Ijtimoiy fanlar” kafedrasi dotsenti

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilim, malaka va ko'nikmalari kommunikativ faoliyati namoyon bo'lishi, o'quvchilarning o'qitish va ijodiy qobiliyatlarining rivojlantirishda IQ testlari asosida o'quvchilarning bilimini aniqlash va ularni guruhlariga ajratish, o'zbek va chet el olimlarining tadqiqotlaridan foydalanish haqidagi fikrlarini o'rganib tahlil qilish, dars jarayonida yangi innovatsion metodlardan foydalanishi kerakligi va kreativlik asosida har bir fan o'qituvchilari darsni to'g'ri tashkil qilinishi tahlil va natijalari haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Dars jarayoni, kompyuter, proektor, elektron doska, internet tarmog'i, o'qituvchi, o'quvchi, differensial yondashuv, zamonaviy-motivatsion metodlar, IQ testlari, kreativlik, darsliklar, integratsiya.

O'quvchining kommunikativ savodxonlikka oid ko'nikma va malakalari barcha fanlardan beriladigan ta'lim natijasining mahsulidir. Chunki, ona tili, o'qish, matematika, odobnoma, badiiy mehnat, musiqa, tabiatshunoslik darslarida shakllangan bilim, ko'nikma va malakalar kommunikativ faoliyat orqali namoyon bo'ladi. Ularning fiziologik mexanizmi ikkinchi signal sistemasining reflektor tizimidir. Bu esa, inson asab tizimidagi reflektor aloqalarni tashkil qiladi. Kommunikativ ko'nikma va malakalarning psixologik asosini tafakkur va tushuncha, mustaqil fikr bayoni -axborotlarni qabul qilish, uni ongda qayta ishlash va fikr shaklida ifodalash jarayoni, ya'ni, jamiyatdagi,

ijtimoiy turmushdagi shaxslararo muloqot jarayoni tashkil qiladi. Bu jarayon davlat va jamiyat tomonidan shaxsning kommunikativ savodxonlik darajasiga qo'ygan talablarini o'zida ifodalaydi. Kommunikativ savodxonlik tushunchasi pedagogik nuqtayi nazardan shaxsni shakllantirish, uni o'zi mavjud bo'lgan jamiyat talab va mezonlari asosida ijtimoiylashtirish tushunchasi bilan bog'liq. Ta'limning mohiyati shundaki, bu jarayonda kommunikativ ko'nikma va malakalar alohida didaktik substansiya sifatida namoyon bo'ladi. Ular o'z tarkibida ta'limiy va ijtimoiy axborotlarni saqlaydi. Bu axborotlar o'quvchi tomonidan egallangan bilim asoslarini, shakllangan ko'nikma va malakalarni, o'quvchi axloqida rivojlanayotgan ijtimoiy munosabatlarni ifodalaydi. O'quvchi tomonidan egallangan ko'nikma va malakalar ular taraqqiyotining asosini belgilaydi. Pedagogik hamda psixologik nuqtayi nazardan olib qaraganda, kommunikativ ko'nikma va malakalarning rivojlanishi jamiyat a'zolarining bir-birini tushunish hamda shaxslararo munosabatlarning yuqori darajalarini ta'minlaydi.

Kommunikativ faoliyatining fiziologik asosini dinamik stereotiplar tashkil etadi. Shuning uchun ham, kommunikativ savodxonlikni rivojlantirishda til ta'limining ahamiyati katta. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kommunikativ savodxonligini ta'minlashga xizmat qiladigan dars materiallarini tanlashda kommunikativ ko'nikma va malakalarni shakllantirishga alohida didaktik substansiya sifatida qaragan holda, uning psixologik hamda fiziologik asoslariga tayanish maqsadga muvofiq. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilish faoliyatini faollashtirishda dars materiallari alohida o'rin egallaydi. Hozirgi zamon darsligi o'zida fanlarning asosiy mazmunini, o'quvchilar bilish faoliyatining ustuvor yo'nalishlarini ifodalashi lozim. Darsliklarda o'quvchilarning intellektual faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiladigan ko'p tarmoqli gipermatnlar kiritilishi maqsadga muvofiq. Berilgan barcha didaktik materiallar o'zining axborot berish quvvati, til xususiyatlari bilan yaxlit tarzda boshlang'ich sinf o'quvchilarining kommunikativ savodxonligini ta'minlashga xizmat qilishi lozim. Hozirgi zamon darsliklarida beriladigan didaktik

materiallarni tanlashda multimediya yo'nalishdagi o'quv materiallaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Xususan, boshlang'ich ta'limda dars materiallarini tanlashda quyidagilarga e'tiborni qaratish lozim:

-dars materiallarining mazmuni tushunarli, ilmiy g'oya va tushunchalar mohiyati aniq va ravshan bayon etilishi;

-dars materiallarini xotirada saqlashni osonlashtirish, ular ixcham chizmalar, turli tasviriy ifodalar, jadval hamda rasmlar bilan ta'minlanishi;

-dars materiallari bo'yicha ilmiy tushunchalar, qonunlar, tarixiy hodisa va ijtimoiy jarayonlarning hayotiyliigi;-tahliliy munosabatning yetarli darajada bo'lishi;

-o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida fikrlarning mantiqiy bayoni jarayonida o'zaro bog'liqlik ta'minlanishi;

-dars materiallarining bir-biriga mantiqan bog'liqligi va ketma-ketligining saqlanishi;

-dars materiallarida mashqlarni yechish bo'yicha uslubiy ko'rsatmalar berilishi, matn, illyustratsiya va grafiklar yordamida bilim olish orqali kengaytirilgan ko'nikmalarni shakllantirish imkoniyati bo'lishi lozim;

-dars maqsadlari va vazifalarining aniq belgilanishi;

-nazariy va amaliy mazmunning o'zaro maqbul va bog'liq holda taqsimlanishi;

-mazmun juda ishonchli va salohiyat bilan yoritilishi kerakki, unda fan, texnika va texnologiyalar so'nggi yutuqlaridan foydalanganligi ko'rinib turishi;

-mazmun dalillardan namunalarga, namunadan-farazga, farazdan-izlanishga, izlanishdan-amaliy qo'llashga, ilmiy bilimdan kasbiy bilimga, bilimdan amaliy ko'nikmaga o'tishni ta'minlanishi;

-dars materiallarining o'qitish texnologiyasi yoki metodikasiga mos kelishi;

-dars materiallarida atrof-muhit, ifloslanish va uni tozalashning hal qilish yo'llari aks ettirilishi;

-topshiriqlar va loyihalar o'quvchilarni individual yoki kichik guruhlarda ishlash imkoniyatini berish;

-tasviriy materiallardan maksimal foydalanish, dinamik jarayonlarni o'rganishni osonlashtirish maqsadida elektron ta'lim vositalarini qo'shimcha material sifatida ilova qilish;

-dars materiallarida o'quvchilarni faol bo'lish va fikrlashga undash hamda ularning fanga bo'lgan qiziqishlarini kuchaytiruvchi jihatlarining mavjud bo'lishi;

-o'quvchilarning o'z bilim va ko'nikmalarini tekshirishlari uchun nazorat savollari bilan ta'minlanishi;

-kasbiy xarakterga ega bo'lgan va o'quvchilar mustaqil ishlashlari uchun mo'ljallangan muammoli savollar, topshiriqlar, mashqlar bilan ta'minlanishi;

-zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlarining yaratilishi. Shu bilan birga, dars materiallari alohida-alohida olinganda differensial-informatsion hamda ta'limiy-tarbiyaviy xarakter kasb etishi lozim. Taqdim etiladigan dars materiallari didaktik talablarga tayangan holda tanlanishi lozim. Ushbu materiallar amalda mavjud bo'lgan boshlang'ich sinf darsliklarining tahlili natijalariga tayangan holda tanlanadi. Bu o'rinda taqdim etiladigan turli mavzudagi materiallar ijtimoiy-informatsion ta'lim-tarbiyaviy qiymati nuqtayi-nazaridan tasnif qilingan holda bayon etiladi. Darsliklarda didaktik qiymatga ega bo'lgan ta'limiy-informatsion, ijtimoiy-informatsion xarakterdagi matnlar hamda badiiy matnlar kiritilishi lozim.

Dars materiallari ona-tili, o'qish, tabiatshunoslik, odobnoma kabi fanlar bo'yicha beriladigan dars materiallarini o'rganish natijasida shakllanadigan bilim, ko'nikma va malakalarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Yangi tipdagi darsliklar birinchi navbatda katta imkoniyatlarga ega bo'lishi lozim. Xuddi

shunday pedagogik-psixologik imkoniyatlardan biri o'quvchi tomonidan ta'lim jarayonida egallangan kommunikativ ko'nikma va malakalarni dars jarayonida tekshirish, diagnostika qilish imkoniyatidir. Yangi tipdagi darsliklar o'quvchilardagi o'quv-bilish faoliyatini rivojlantirish sari keng yo'l ochishi lozim. Bunday darsliklar:

-birinchidan, tashkiliy-texnologik xarakterga ega bo'lishi;

-ikkinchidan, darslikda berilgan o'quv materiallarining o'zaro aloqadorligi ta'minlangan bo'lishi;

-uchinchidan, dars materiallari, ta'limiy topshiriqlar tarkibi jihatidan to'la shakllangan bo'lishi;

-to'rtinchidan, dars materiallari o'quvchining dinamikasi bilan bog'liq holda berilishi;

-beshinchidan, darsliklarning tili, me'yoriy grammatikaga o'tkazilishi;

-oltinchidan, ta'lim jarayonini standartlashtirish talablari bilan bog'lik tarzda pedagogik hamda informatsion texnologiyalarni joriy etish va qo'llash uchun qulay bo'lishi;

-yettinchidan, ta'lim natijalarini, ya'ni o'quvchilarning kommunikativ savodxonligini rivojlantirishni kafolatlashi, shakllangan bilim, ko'nikma va malakalar berilgan ta'limiy materiallarda aniq ifodalab berilishi lozim.

Ta'lim jarayonida o'quvchilarning kommunikativ savodxonligini rivojlantirishda quyidagi omillarga alohida e'tibor berish maqsadga muvofiq: o'quvchi tomonidan egallangan kommunikativ ko'nikma va malakalarni didaktik materiallar vositasida faollashtirish; yangi kommunikativ ko'nikma va malakalarni shakllantirish hamda rivojlantirib borish.

Bu jihatdan taqdim etiladigan dars materiallari alohida ahamiyatga ega. Ta'limiy vosita sifatida ajratilgan o'quv materiallari moddiy borliqdagi narsa, predmet, voqea-hodisalar, tushunchalar hamda odamlar orasidagi ijtimoiy

munosabatlarning jamiyat va tabiat orasidagi aloqadorlikni o'quvchilarga anglatishga, tilimizdagi qiyin so'z va iboralarni mazmun va ifoda birligida ko'rgazmali tarzda izohlashga asoslanadi.

Boshlang'ich sinf darsliklariga o'quvchilarning kommunikativ savodxonligini, mantiqiy tafakkurini, dunyoqarashini ta'minlashga xizmat qiladigan ta'limiy materiallar tizimi taqdim qilinadi. Bu materiallarda o'quvchilarning yosh va ruhiy xususiyatlarini hisobga olgan holda ular oldiga qo'yiladigan savollarning ko'lami belgilanadi. Bunda o'quvchining yoshi qanchalik kichik bo'lsa, shuncha ko'p savol va topshiriqlar qo'yiladi. Bu o'z navbatida pedagogik ahamiyatga ega, Chunki, berilayotgan dars materiali boshlang'ich sinf o'quvchilaridan kichik-kichik qismlarga bo'lib so'ralganda, o'quvchining o'z fikrini aniq bayon qilish uchun qulaylik tug'iladi. Berilgan matndan savolga javob bo'la oladigan kichik fragmentlarni tezkorlik bilan eslaydi. Lekin, o'quvchilar oldiga ma'lum mavzudagi voqea-hodisalar hamda kishilar orasidagi ijtimoiy munosabatlar bilan bog'liq savol va muammolar qo'yishda me'yor bo'lishi kerak.

O'quvchilarga umumlashtirish, tahlil qilishga oid malakalarni shakllantirish, ularning induktiv-deduktiv tafakkurini rivojlantirish maqsadida ularning oldiga analitik-sintetik xarakterdagi savol hamda topshiriqlar qo'yish lozim. Ular oldiga qo'yiladigan savol va topshiriqlar, darsliklarda beriladigan mashqlar, o'quvchilarni fikrlashga majbur qilish lozim. Ta'lim-tarbiya jarayonini sifati va samaradorligini oshirish ko'p jihatdan ta'lim vositalari bilan qay darajada ta'minlanganligiga bog'liq. Bu o'qitilishi va o'rganilishi lozim bo'lgan bilimlarni beruvchi har qanday axborot tashuvchi vositalardir. Ba'zi hollarda o'quvchi uchun mo'ljallangan ta'lim vositasi o'qituvchi uchun ham talab etiladi. Tanlab olingan metod, shakl va vositalar bir-birini to'ldirishi lozim.

Ta'lim vositalari xususiyatlariga ko'ra bosma, texnik va real turlariga ajratiladi. bular o'z navbatida olti turga bo'linadi. Ma'lumot olish va ularni qayta ishlash uchun - matnli (o'quv dastur, maxsus darslik, ma'ruza matn,

tarqatma material hamda nazorat varaqalari); umumiy tasavvurni vujudga keltirish uchun -tasvirli (fotosurat, chizma sxema, jadval, plakat hamda tasvirlar); jarayonlar to'g'risida tasvir va ovoz orqali tasavvurni vujudga keltirish uchun - audiovizual (videofilm, kompakt-disk, audio kasseta, Power Point materiallari, elektron darsliklar); tasvir va matnni yozish, saqlash uchun - yordamchi (doska, pinbord doskasi, videoproektor ekrani bilan, kompyuter, flipchat, videomagnitofon, televizorlar); o'rganilayotgan obyektning modeli orqali u haqida tasavvur hosil qilish uchun - modelli (model, maket, trenajer, mulyajlar); o'rganilayotgan obyektlar haqida haqiqiy tasavvurni vujudga keltirish uchun asbob uskuna, stanok, yarim tayyor va tayyor mahsulotlar hamda xom ashyolardan foydalanish mumkin. Nazariy darslarda o'qituvchilar asosan matnli va yordamchi vositalardan, amaliy mashg'ulotlarda esa ko'proq tasvirli va real vositalardan foydalaniladi. Quyida ta'lim vositalari keltirilgan:

- Ta'lim vositalar,
- O'qituvchi uchun,
- O'quvchi uchun,
- Dars o'tkazish uchun,
- O'quv-metodik qo'llanma,
- Metodik tavsiya,
- Metodik ishlanma,
- Fan dasturi,
- Dars rejasi,
- Ma'ruza matni,
- Darslik,
- O'quv qo'llanma,
- Jadvallar,
- Tarqatma materiallar,
- Texnologik xaritalar,

- Topshiriq varaqasi,
- Interfaol usullar,
- Plakat,
- Modellar,
- Maketlar,
- Jihozlar,
- Audio-vizual vositalar,
- Texnik vositalar,
- Real vositalar,
- Ta'lim vositalari turlari bosma,
- Texnik,
- Real,
- Matnli,
- Tasvirli,
- Audiovizual,
- Yordamchi(jihozli) ,
- Modelli,
- Haqiqiy.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1.Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik-har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. T.: "O'zbekiston" - 2017 yil.14 yanvar.104 bet.

2.Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilanbirga quramiz. T.: "O'zbekiston". – 2017. 486 bet.

3.Raximjonovna, U. N. (2023). O'smir yoshidagi o'quvchilarda "tarbiya" fanini o'qitish orqali mustaqil fikrlashga o'rgatish. Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities, 11(6), 232-237.

4.Asilova, S. X. (2023). O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishning pedagogik-psixologik mexanizmlari.

5.G.Eshchanova Sociology of preschool education: distinctive characteristics. Science and innovation, 2 (B3), 2023. 333-337. doi: 10.5281/zenodo.7764475. (2023).

6.Ikromjonovna, J. S. Boshlang'ich sinflarga ta'lim berish jarayonida zamonaviy metod va vositalarning ahamiyati. Qo'qon universiteti xabarnomasi, 581-583.(2023).

7.Eraliyeva, Z. MTT ning maktabga tayyorlov guruhlarida bolalarni mantiqiy fikrlash va bahs munozarali vaziyatlarda yechim topishga va badiiy nutqqa o'rgatish. Talqin va Tadqiqotlar, 1(18). <http://talqinvatadqiqotlar.uz/index.php/tvt/article/view/19>. (2023).

8.Komiljonova, G. N. qizi. Fanlararo bog'lanish asosida boshlang'ich ta'limni amalga oshirishning o'ziga xos xususiyatlari. Educational Research in Universal Sciences, 2(12), 198–201. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/5505>. (2023).

9.Abduraxmonova, N. A. qizi. (2023). Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijodiy faoliyatini rivojlantirish pedagogik muammo sifatida. Educational Research in Universal Sciences, 2(12), 208–211.

10.Sh.Kenjayeov "Bo'lajak o'qituvchilarni o'quvchilarga axloqiy tarbiya berishga tayyorlash tizimini takomillashtirish. Diss.,-2022 y.

11. Sh. Kenjayeov. Ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkil etish metodikasi. O'quv qo'llanma. T.,2024 y

12.Ganiyeva, Muborak. "Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясидаги нутқини ўрганиш бўйича илмий-оммабоп рисола."Архив научных исследований(2019).

13.Ganiyeva, Muborak. "Использование педагогических и информационных приёмов в обучении предмета «Обществоведение»."Архив научных исследований(2020).

14.Ganiyeva, Muborak. "«Шахс ва жамият» фани–тарихий, ҳуқуқий ва фалсафий тушунчаларни ёритиш мезони."Архив научных исследований (2020).

15.Makhamov, A. Y. (2019). The importance of the physical training in shaping health lifestyles for prospective teachers”. Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology, 1(10), 368-374.

16.Yuldashevich, M. A. (2020). Shaping of the healthy lifestyle culture in physical education for our future teachers. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8.

